

УДК 657

Смолева Т.М., аспірант кафедри бухгалтерського обліку, Кіровоградський національний технічний університет (Україна)

СУЧАСНІ МЕТОДИ ОЦІНКИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ БАНКАМИ УКРАЇНИ

У статті досліджено сучасні моделі оцінки кредитоспроможності позичальника, визначено їх критерії. На підставі проведеного аналізу виявлено недоліки сучасних методик оцінювання фінансового стану позичальників та запропоновано напрями їх удосконалення.

Ключові слова: кредитоспроможність, методика оцінювання кредитоспроможності, позичальник, показники фінансового стану, фінансові коефіцієнти, якісні показники кредитоспроможності.

Табл. 1, літ. 5.

Смолева Т.М.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ КРЕДИТОСПОСОБНОСТИ ЗАЕМЩИКОВ БАНКАМИ УКРАИНЫ.

В статье исследованы современные модели оценки кредитоспособности заемщика, определены их критерии. На основании проведенного анализа выявлены недостатки современных методик оценивания финансового состояния заемщиков и предложены пути их совершенствования.

Ключевые слова: кредитоспособность, методика оценки кредитоспособности, заемщик, показатели финансового состояния, финансовые коэффициенты, качественные показатели кредитоспособности.

Smoleva T.M.

MODERN METHODS OF ESTIMATION OF SOLVENCY OF BORROWERS BY THE BANKS OF UKRAINE.

The modern models of estimation of solvency of borrower are investigational in the article, their criteria are certain. On the basis of the conducted analysis the lacks of modern methodologies of evaluation of the financial state of borrowers are educed and the ways of their perfection are offered.

Keywords: solvency, methodology of estimation of solvency, borrower, indexes of the financial state, financial coefficients, quality indexes of solvency.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасний стан економіки України, те, яким є фінансовий стан багатьох вітчизняних підприємств та велику кількість проблемних кредитів, українські банки змушені постійно вдосконалювати стратегію та тактику своєї кредитної діяльності. У зв'язку з цим актуальним за сучасних тенденцій розвитку банківського сектору є аналіз і управління кредитним ризиком з метою зниження його рівня. Серед інструментів з мінімізації ризику в кредитній діяльності банку чільне місце посідає оцінка кредитоспроможності позичальників. Реальні висновки і пропозиції за результатами аналізу кредитоспроможності дозволяють уникнути невиправданих ризиків при проведенні кредитних операцій. Отже, кредитоспроможність позичальника завжди була і залишається одним з основних критеріїв визначення доцільності встановлення кредитних відносин з клієнтом.

Але високий рівень проблемних кредитів, що спостерігається в кредитних портфелях вітчизняних банків свідчить про недосконалість процесів визначення кредитоспроможності позичальників. У зв'язку з цим зростає актуальність питання дослідження сучасних методик та вдосконалення діючої методики оцінювання кредитоспроможності клієнтів банку. З огляду на важливість тієї ролі, яку відіграє саме оцінка кредитоспроможності позичальників в мінімізації кредитного ризику, в сучасних умовах постає актуальність питання вдосконалення існуючих методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблем вдосконалення методики оцінювання кредитоспроможності позичальників присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців – Я.І. Чайковського, В.В. Галасюка, О.О. Терещенко, Гідуляна А., Попова Т.М. та інших.

Виділення невирішеної проблеми. На сьогодні все ще залишається невирішеним питання щодо оптимальної методики оцінки кредитоспроможності позичальників банками України, тому це питання потребує подальших досліджень, що повинно сприяти зниженню рівня кредитного ризику та підвищити ефективність діяльності всіх кредитних інститутів у процесі кредитування клієнтів банків.

Мета статті. Метою статті є аналіз існуючих методик оцінки кредитоспроможності позичальника та розробка оптимальної методики оцінки кредитоспроможності позичальників банками України в сучасних умовах.

Результати дослідження. Сучасні методики визначення кредитоспроможності позичальників, які використовуються вітчизняними банками дуже різні. Так, кожен банк розробляє власну систему оцінки кредитоспроможності клієнтів, яка фіксується у внутрішньобанківських документах, та регламентується Положенням «Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» [1].

До початку 2013 року діяло Положення «Про порядок формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними кредитними операціями», затверджене Постановою Правління НБУ № 279 ще в 2000 році [2]. Дане Положення містило в собі методичні рекомендації, які дозволяли банкам на власний розсуд встановлювати нормативні значення і проводити розрахунок балів кожного показника, а також самостійно обирати додаткові критерії аналізу фінансового стану позичальника, згідно яких приймалося рішення щодо доцільності надання кредиту.

В наслідок цього існувало безліч методик, які використовувались для оцінки потенційних позичальників, що враховували особливості кредитної політики певного банку, його технологічний потенціал, спеціалізацію, конкретні умови кредитного договору, пріоритети в роботі, позиціонування на ринку, стан взаємовідносин із клієнтами, рівень економічної та політичної стабільності в державі тощо. Різні методики відрізнялися одна від одної кількістю показників, які були складовими загального рейтингу позичальника, а також окремими підходами до індикативних характеристик та пріоритетністю кожної з них. Це давало можливість маневровості комерційними банками в оцінці фінансового стану потенційних позичальників. Так один і той самий клієнт мав можливість отримати різноманітні класи при оцінці у різних банках. Все залежало від того, яку політику вів банк на ринку банківських послуг і який сегмент економіки мав намір кредитувати найбільше.

На підставі Постанови НБУ № 23 від 25.01.2012 р., яка затвердила нове Положення «Про порядок формування та використання банками резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями» [1], вітчизняні банки до 01.01.2013 р. повинні були привести у відповідність розрахунок резервів за активними операціями. Затвердження нового Положення стало важливим етапом на шляху наближення вітчизняної системи оцінювання кредитних ризиків банками до вимог Базеля II та нормативних документів ЄС. Основна мета нововведень - зменшення частки проблемних активів, які є у портфелях банків.

Діюче Положення акумулює в собі основні принципи проведення розрахунку фінансового стану позичальників банків України, що відображені в удосконаленій методиці оцінки кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб.

Згідно цієї методики, банк здійснює визначення рейтингового класу боржника-юридичної особи залежно від значення інтегрального показника з урахуванням величини підприємства (велике, середнє або мале).

В основі класифікації покладено метод дискримінантного аналізу, який широко застосовується у світовій практиці оцінювання кредитних ризиків.

Розрахунки інтегрального показника фінансового стану позичальника-юридичної особи здійснюється із застосуванням багатофакторної дискримінантної моделі за наступною формулою 1:

$$Z = a_1K_1 + a_2K_2 + a_3K_3 + a_4K_4 + a_5K_5 + a_nK_n - a_0, \quad (1)$$

де

Z – інтегральний показник;

$K_1, K_2 \dots K_n$ - фінансові коефіцієнти, що визначаються на підставі даних фінансової звітності боржника - юридичної особи;

$a_1, a_2 \dots a_n$ - параметри, що визначаються з урахуванням вагомості та розрядності фінансових коефіцієнтів і щорічно актуалізуються Національним банком України на підставі даних фінансової звітності боржників - юридичних осіб.

Банк для актуалізації параметрів дискримінантної моделі подає до Національного банку України відповідну інформацію щодо даних фінансової звітності боржників - юридичних осіб за формою та у строки, установлені Національним банком України;

a_0 - вільний член дискримінантної моделі, значення якого щорічно актуалізуються Національним банком України.

Залежно від значення інтегрального показника позичальник належить до певного діапазону значень ймовірності дефолту, якому відповідає той чи інший клас.

Фінансові коефіцієнти визначаються на підставі даних фінансової звітності за останній звітний період.

Положенням передбачено вісімнадцять моделей розрахунку інтегрального показника у розрізі позичальників, які належать до суб'єктів малого бізнесу та до великих і середніх підприємств та

диференціація моделей на дев'ять груп за видами економічної діяльності. Основна ідея ранжування моделей полягає у забезпеченні достатньої точності оцінок кредитних ризиків.

Базовий перелік фінансових коефіцієнтів, що включені до моделі інтегральної оцінки має одинадцять показників, які характеризують усі основні позиції фінансового стану позичальника. До них входять: структура капіталу, прибутковість та рентабельність, ліквідність та платоспроможність, оборотність. Методичний підхід передбачає врахування різних показників для розрахунку прибутковості (ЕВІТ, ЕВІТДА, чистий прибуток), що у комбінації з різними базами розрахунку (виручка, активи, інвестований власний капітал) забезпечує незначний рівень кореляції зазначених коефіцієнтів. Це також стосується коефіцієнтів оборотності та ліквідності [3].

Аналіз удосконаленої методики, запропонованої НБУ дає змогу виділити ряд новацій в порядку розрахунку кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб, а саме:

- визначення переліку економічних показників для кожного виду економічної діяльності;
- врахування галузевої специфіки суб'єктів господарювання;
- визначення рейтингового класу позичальника з урахуванням величини підприємства (велике, середнє або мале).

На ряду з перевагами, до яких можна віднести простоту розрахунків, доступність аналітичної інформації, високу точність та об'єктивність отриманих результатів, використання методики оцінки кредитоспроможності позичальників, що базується на розрахунку фінансових показників має ряд недоліків:

- обмеження виключно фінансовими показниками та недооцінювання ролі якісних чинників кредитоспроможності і умов кредитування;
- неконкретність вибору системи базових кількісних показників;
- відсутність інших критеріїв оцінки здатності позичальника виконати свої зобов'язання, включаючи погашення кредиту банку, окрім фактичних показників діяльності позичальника за минулий період;
- статичність розрахованих коефіцієнтів, що розкривають поточний стан позичальника на момент отримання кредиту.
- відсутність інформації про динаміку зазначених показників діяльності підприємства, що підвищує ризик у процесі кредитування позичальника;
- висока чутливість до недостовірності вихідних даних;
- громіздкість при використанні статистичних галузевих і міжгалузевих даних.

В країнах з розвинутою ринковою економікою для оцінки кредитоспроможності клієнтів застосовуються методики якісного аналізу, що базуються на агрегованих кількісних та якісних характеристиках позичальника.

На основі комплексної оцінки визначається питома вага та пріоритетність кожного критерію з метою вираження суми бальних оцінок. Потім складається таблиця ступені ризикованості та прийняття рішення. На базі отриманих експертних оцінок та питомої ваги критерію визначається сукупна оцінка кредитного ризику по кожному окремому позичальнику та приймається рішення про кредитоспроможність клієнта – потенційного позичальника, доцільність видачі йому кредитних коштів.

В практиці банків США використовуються «Правила шести „Сі», в яких критерії відбору клієнтів позначені словами, які починаються з літери «Сі» (character - характер позичальника, capacity - фінансові можливості, cash - грошові кошти, collateral - забезпечення кредиту, conditions - загальні економічні умови, control - контроль).

Англійськими банками для аналізу кредитоспроможності клієнта широко використовуються принципи кредитування, визначених в моделях комплексного аналізу таких як **CAMPARI** (Character - репутація позичальника, Ability - здатність повернути кредит, Marge - дохідність операції, Purpose - цільове призначення кредиту, Amount - сума кредиту, Repayment - умови погашення, Insurance - забезпечення), **PARTS** (Purpose – призначення отриманих позичкових коштів, Amount – розмір позички, Repayment – повернення кредиту та відсотків, Term – строк, на який надається кредит, Security – забезпечення повернення кредиту) та **PARSER** (Person – репутація потенційного клієнта, Amount – обґрунтування суми кредиту, що запрошується, Repayment – визначення можливості погашення позики, Security – оцінка забезпечення, можливість реалізації застави, Expediency – доцільність надання позики, Remuneration – винагорода банку (відсоткова ставка) за кредитний ризик).

У світовій практиці досить широко застосовуються такі системи аналізу кредитоспроможності як: **MEMO RISK** (Management – якість менеджменту, Experience - досвід, Market – загальні обставини для бізнесу позичальника, Operations – оцінка бізнесу позичальника, Repayment – визначення можливості погашення кредиту, Interest – відсоткова ставка, Security - забезпечення, Kontrol - контроль) та система **4 FC** (чотири основи кредитоспроможності : Management quality - якість менеджменту, Industry dynamics – специфіка галузі та її динаміка, Security realization – забезпечення та можливість реалізації застави, Financial condition – фінансовий стан позичальника) [4, с. 250].

Порівняльна характеристика критеріїв оцінювання фінансового стану позичальника на основі моделей комплексного аналізу наведена в таблиці 1 [5, с. 28].

Головним недоліком даних комплексних методик є їх орієнтація здебільшого на якісні чинники, а також треба враховувати той факт, що дані моделі побудовані на основі експертних висновків та в окремих випадках можуть мати суб'єктивний характер.

Таблиця 1 - Критерії оцінювання фінансового стану позичальника на основі моделей комплексного аналізу

Критерії оцінювання	Система оцінок					
	CAMPARI	PARTS	PARSER	MEMO RISK	Система «6С»	«4FC»
Репутація позичальника, якість менеджменту, управлінські навички	+	-	+	+	+	+
Досвід	-	-	-	+	-	-
Загальні обставини для бізнесу позичальника, специфіка галузі, динаміка	-	-	-	+	+	+
Забезпечення кредиту, можливість реалізації застави, спосіб страхування кредитного ризику	+	+	+	+	+	+
Контроль	-	-	-	+	-	-
Фінансовий стан позичальника, оцінка бізнесу, адекватність капіталу	-	-	-	+	+	+
Експозиція грошових потоків та кредитних потреб	+	-	-	-	+	-
Можливість погашення кредиту	+	+	+	+	+	-
Обґрунтування суми кредиту	+	+	+	-	+	-
Винагорода за кредитний ризик, процентна ставка	-	-	+	+	-	-
Доцільність надання позики	-	-	+	+	-	-
Мета кредиту	+	+	-	-	-	-
Термін кредиту	-	+	-	-	-	-

Отже, проведений аналіз моделей оцінки кредитоспроможності позичальників, що використовуються вітчизняними та іноземними банками свідчить про недосконалість даних методик.

Зарубіжні методики не є адаптованими до вітчизняної економіки і не враховують ряд важливих умов, в яких працюють українські підприємства, а саме: особливості в системі бухгалтерського обліку і податковому законодавстві, вплив інфляції на формування показників діяльності підприємства, галузеву приналежність підприємства, специфічність національного ринку та інше. Також граничні значення показників, що запропоновані зарубіжними вченими часто є недосяжними для українських підприємств.

Вітчизняні методики здебільшого базується на розрахунку фінансових показників, які розраховуються підставі даних фінансової звітності за останній звітний період, в той час як використання якісних характеристик позичальника (ділова репутація, стан фінансової звітності, характеристика бізнесу, аналіз зовнішнього середовища) є другорядним.

Найпоширенішим недоліком у діяльності банків з питання оцінки кредитоспроможності є відсутність достатнього інформаційного забезпечення про поточний фінансовий стан позичальників відсутність навичок критичної оцінки об'єктивності фінансової звітності. Також не можна ігнорувати випадки умисного спотворення позичальниками офіційної бухгалтерської звітності або за рахунок завищення одержуваних доходів, або заниження здійснених витрат. Ніяка, навіть сама досконала методика аналізу позичальника не забезпечує об'єктивності отриманих результатів, якщо вихідна інформація недостатньо вичерпна чи ненадійна.

Як бачимо, залежність надання об'єктивного висновку щодо надійності позичальника від достовірності вихідних даних є суттєвим недоліком вітчизняних моделей оцінки кредитоспроможності клієнтів.

Удосконалення методики оцінки кредитоспроможності позичальників, запровадження нового підходу до оцінювання кредитних ризиків банками свідчить про рішучі дії НБУ в реформуванні вітчизняної системи регулювання діяльності банків відповідно до рекомендацій міжнародних експертів. Управління ризиками в цілях підтримки ліквідності і уникнення банкрутства – є найважливішим завданням банківської системи. Зниження ризику при здійсненні позичкових операцій, можливо досягти на основі комплексного вивчення кредитоспроможності позичальника. Тобто необхідно поєднати у методичному підході до визначення кредитоспроможності позичальників оцінку фінансового стану та якісних показників фінансово-господарської діяльності підприємства. Узагальнення даних результатів дозволить визначити загальний інтегрований рейтинг кредитоспроможності. Інтегрований рейтинг має визначатися як сума числових результатів фінансового та якісного рейтингів.

Таким чином, перспективним шляхом удосконалення оцінки кредитоспроможності позичальників комерційних банків є розробка та подальше вдосконалення єдиної рейтингової системи за таким напрямками:

- вдосконалення інформаційного забезпечення – надання аналітикам банку достатнього обсягу якісної інформації, що відповідає критеріям повноти, достовірності, актуальності, об'єктивності, на основі якої можливо визначити надійність позичальника;
- розробка та впровадження моделі оцінки кредитоспроможності позичальників, яка базувалася б не тільки на аналізі фінансового стану, але й на оцінці інших факторів, що впливають на розвиток діяльності підприємства;
- розширення складу показників фінансового аналізу для отримання інформації, яка б характеризувала б усі аспекти діяльності потенційного клієнта;
- проведення аналізу можливих джерел погашення зобов'язань за кредитом, серед яких можуть бути як внутрішні ресурси підприємства, так і додатково залучені позикові кошти, кошти від ліквідації чи реалізації активів, новий внесок капіталу тощо;
- активне використання аналізу грошових потоків підприємства, що дає можливість відстежити грошові потоки між позичальником і його дочірніми та посередницькими структурами для недопущення виведення коштів на фінансування конкретних виробничих потреб позичальника через пов'язані з ним структури.

Саме дані аспекти повинні стати предметом подальших досліджень та удосконалень методик оцінки кредитоспроможності позичальника.

Висновки. Проведене дослідження сучасних моделей оцінювання кредитоспроможності іноземних та вітчизняних банків свідчить про недосконалість даних методик. З прийняттям нового положення відбулося удосконалення та доопрацювання вітчизняної методики оцінки кредитоспроможності позичальника, що дозволяє більш детально та конкретніше визначити клас позичальника, але при цьому не враховуються всі якісні показники фінансово-господарської діяльності, що впливають на кредитоспроможність підприємства. Відповідно, напрямом подальших досліджень є вдосконалення єдиної рейтингової системи та розробка комплексу заходів, які зможуть суттєво покращити рівень оцінки кредитоспроможності підприємств-позичальників, а завдяки цьому покращити процес кредитування, принципи прийняття рішення, вдосконалити механізм управління кредитним портфелем банків, принципи кредитної політики та методи формування резервів. Крім того, суттєвою проблемою є необхідність врахування динаміки фінансових показників підприємства – позичальника та забезпечення достовірності даних, які є базовими для оцінки платоспроможності банками України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління НБУ від 25.01.2012 р., №23. – Режим доступу до документу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>
2. Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління НБУ від 06.07.2000 р., №279. – Режим доступу до документу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0474-00>
3. Терещенко О.О. Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці// Вісник НБУ. – 2012. - №9. – С.4 -8.
4. Банківські операції: підручник / За ред. : В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К. : Знання. 2006. – 727 с.
5. Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання: монографія / А. О. Єпіфанов, Н. А. Дехтяр, Т. М. Мельник, І. О. Школьник та ін. / За ред. доктора економічних наук А. О. Єпіфанова. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 286 с.